

הקדמה

כשיתבונן האדם בעומק הבנתו... (תניא, אגרת הקודש, סימן יא)

מהי ההתבוננות? במובנה הפשוט זוהי הסתכלות מתוך תשומת-לב יתרה. אך כשם שיש התבוננות בעין כך יש התבוננות בשכל, התבוננות "בעומק הבנתו". בשונה מן הלימוד או העיון, משמעותה של ההתבוננות, לפי דרכה של חסידות חב"ד, היא התרכזות ברעיון מסוים במטרה לחולל באמצעותו שינוי בנפש.

משנת חב"ד, אותה יצר ופיתח רבי שניאור זלמן מלאדי, תלמידו הגדול של המגיד ממעזריטש, עומדת כולה על מושג ההתבוננות. היא מלמדת כי מתוך העיון השכלי בסוגיות הליבה של היהדות – אחדות הבורא, סוד בריאת העולם, מהותה של הנשמה, משמעות התורה והמצוות ותכלית בריאת האדם והעולם – ניתן לפתוח שער אל הלב ואל פנימיות הנפש ולבוא לידי עבודת ה' ברמה עמוקה יותר.

כשיתבונן האדם מזמן אל פונדק אחד מבחר מאמרים עיוניים בסוגיות יסוד במחשבת חב"ד, שהועלו על הכתב על-ידי הוגים וכותבים נבחרים העוסקים בה ופורסמו לאורך השנים בכתב העת מעיינותיך, בעריכת הרב אליהו קירשנבאום, הרב משה שילת, הרב מנחם מענדל ברונפמן והרב יצחק קפלן.

*

ספר זה מצטרף לארבעה כרכים שיצאו לאור בשנים האחרונות, ובתוכם מאמרים רבים שהתפרסמו בגליונות "מעיינותיך": הראשון והשביעי העוסקים בדמותם ובמשנתם של בעל התניא ושל הרבי מליובאוויטש, וספרי הרב יואל כהן סוגיות בחסידות והמועדים בחסידות. החומרים שהופיעו בספרים אלו לא נכללו בספר זה.

אנו משוכנעים כי ספר זה, שבוודאי יתפוס כקודמיו מקום של כבוד במדף ספרי העיון ביהדות בכלל ובחסידות בפרט, יזרז את קיום הייעוד "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

ספריית מעיינותיך

תוכן עניינים

13 השגחה פרטית ושאלת הרע

לכאורה לא ראוי לקב"ה להשגיח על יצורים שפלים אך דווקא ההבנה כי הקב"ה הנו נעלה מעל לכל הגבלה, וקטן וגדול שווים לפניו, מאפשרת את האמונה וההכרה השלמה בהשגחה פרטית ומלאה על כל יצור, עד לגרגר החול האחרון • האמונה בהשגחה פרטית מעוררת מחדש את שאלת הרע בעולם. החסידות מציעה לכך שלושה ביאורים, זה למעלה מזה: הרע כאמצעי אל הטוב; הרע כטוב שאינו גלוי; הרע כטוב נעלה שאינו יכול להתגלות

• הרב עדין אבן ישראל (שטיינזליץ), ראש מוסדות מקור חיים

25 סולם התפילה

החסידות מלמדת שהתפילה איננה אוסף של ברכות ומזמורים, אלא תהליך נפשי ארוך, בעל שלבים רבים, שתחילתו בכרכות השחר ואף קודם לכן, ושיאו בתפילת העמידה. לכן התפילה היא "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה"

• הרב יוסף יצחק אופן, משפיע ישיבת תורת אמת

47 "מורה הנבוכים" במשנת חב"ד

לכאורה החסידות נרתעת מעולם החקירה ומהעמדת עיקרי האמונה על השכל, שאותה מייצג לכאורה חיבורו הגדול של הרמב"ם. יחד עם זאת, בספרות החב"דית אנו מוצאים שפע ביאורים על מורה הנבוכים ויחס מיוחד אל הרמב"ם ואל משנתו. האמנם סתירה?

• הרב מנחם מענדל ברונפמן, סופר חסידי

57 מצוות אחדות ה'

האם העולם וכל אשר בו הם בסך-הכל אשליה? החסידות שוללת השקפה זו. מהלך בן שלושה שלבים בונה את ההסתכלות הנכונה על מציאות הנבראים והיחס שלהם אל הבורא, על-פי מאמרו המקיף והיסודי של הרבי הרש"ב משנת תרמ"ג - "האמנם"
 • הרב שניאור זלמן גופין, משפיע ישיבת תומכי תמימים כפר חב"ד

73 "יש" - שפלות או ביטוי לעצמות ה'?

הרגשת הישות מאפיינת את הנבראים הגשמיים התופסים את עצמם כמציאות העומדת בפני עצמה, אבל בעומקה היא נובעת ממציאיותו האמיתית והבלתי-תלויה של הבורא בעצמו. זהו הפלא הגדול שבכוח הצמצום וההעלם, שמצד אחד מסתיר ומעלים את מקורה האלוקי של החיות, ומאידך מהווה את הביטוי הנאמן למהותו הפנימית והעצמית ביותר של מקור הקיום
 • הרב שניאור זלמן גופין, משפיע ישיבת תומכי תמימים כפר חב"ד

85 למהותה של הנפש האלוקית.

רק בנפש הבהמית ראוי האדם לנהוג מנהג בעל הבית, אולם הנפש האלוקית מודרכת ומכוונת מלמעלה. הבחירה בין הנפש הבהמית לנפש האלוקית אינה בחירה בין רצונות שונים של האדם, אלא בין היותו חלק ממערכת הזואולוגיה לבין היותו חלק מה'. הנפש האלוקית איננה חלק מהמערכת הסובייקטיבית של האדם, ולכן משכנה הוא במוח הקר ובחלל הימני שבלב
 • הרב יצחק גינזבורג, ראש מוסדות גל עיני

93 החסידות ותורת הקבלה.

החסידות לא באה לעולם כדי לפרש את תורת הקבלה. למעשה ההפך הוא הנכון: החסידות נעזרת במערכת המושגים של הקבלה כדי לבסס ולבאר את משנתה שלה. זהו ההסבר להגדרתו המפליאה של הרבי הרש"ב, לפיה הקבלה היא פירוש לחסידות
 • הרב נחום גרינוולד, רב קהילת חב"ד בלייקווד

111 השגחה פרטית על-פי שיטת הבעש"ט.

כיום הכל מאמינים בהשגחה פרטית על כל פרט בבריאה, כשיטתו של הבעש"ט המנוגדת לדעת רבים מגדולי-ישראל שקדמו לו. אולם גם לפי הבעש"ט יש דרגות שונות של השגחה, ובהשגחה המיוחדת על עם ישראל טמון עומק נפלא
 • הרב נחום גרינוולד, רב קהילת חב"ד בלייקווד

135 "אין עוד מלבדו" ואיך פירושה הוא - זיל גמור

בהתמזגותם של החסד והגבורה, הגילוי והצמצום, בתהליך בריאתו של העולם, נעוצה ההבנה היסודית שאין עוד מלבדו. הקשר בין מושג התכללות המידות לעיקרון היסודי של אחדות ה' מעמיד באור חדש את מציאות הספירות ואולי גם נותן תשובה שונה במקצת לשאלה המפורסמת של הידיעה והבחירה. עיון בתפיסתו המעמיקה של בעל התניא ברברי הרמב"ם • הרב אריה הנדלר, ראש ישיבת ההסדר רמלה

147 לעבור את מעבר יבק

מדוע יעקב משתדל כל-כך לרצות את עשו? למה הוא מתעקש שיקבל ממנו את המנחה? הפן הקיומי של המפגש הקוסמי בין שני האחים מתגלה במאמרו המופלא של אדמו"ר הזקן בתורה אור, מאמר שיש בו יותר מרמז לחידושה המיוחד של תורת החסידות • הרב אייל ורד, ר"מ בישיבת מכון מאיר

155 ... מטרת הבריאה ותכלית האדם - בין מסילת ישרים לספר התניא

הרמח"ל בספרו מסילת-ישרים משרטט את יסודות ההשקפה המקובלת על תכלית הבריאה ומטרת האדם. אולם אדמו"ר הזקן מציב בספר התניא אלטרנטיבה רעיונית מקיפה, המסיטה את עיקר תשומת הלב משכר המצוות אל המצוות עצמן, מן השלימות הרוחנית האישית אל מילוי כוונתו של הבורא, ומן העולם הבא אל העולם הזה • הרב יהודה כהן, מרבני "לב לדעת", הרב יצחק קפלן, משלוחי חב"ד באשדוד

177 הנשמה - כוח שכלי או על-שכלי?

דברים רבים נכתבו לאורך הדורות אודות מהותה של הנשמה אשר בקרבנו. אדמו"ר הזקן שופך בספריו אור יקר על נושא מורכב זה, שהוא מהיסודיים והמרכזיים ביותר במשנתו • הרב יהודה כהן, מרבני "לב לדעת", הרב יצחק קפלן, משלוחי חב"ד באשדוד

191 "לשמה" - בין התניא לנפש-החיים

ללמוד תורה "לשמה" - מאי משמע? פירושים שונים ואף מנוגדים נאמרו ברבר לאורך הדורות. התייחסות מפורטת לשאלה זו אנו מוצאים הן בתניא והן בנפש-החיים, ובעוד בפרטים מסוימים הרעיונות נראים דומים, בפרטים אחרים בולט הפער העקרוני בין השיטות • הרב יהודה כהן, מרבני "לב לדעת"

207 נשאת ונתת (בענייני) אמונה

האמנם יש חובה "לדעת את ה'?" האם האמונה אינה מספיקה? בעניין זה נחלקו הרמב"ם והחינוך. ביסודה של המחלוקת עומדת שאלה יסודית - האם די בפעולה בכוחותיה הטבעיים של הנשמה האלוקית, או שיש צורך בהשתתפותה הפעילה של הנפש הבהמית. על שתי דרכים בעבודת ה': "דעת" ו"מרדעת"

• הרב יחזקאל סופר, מרצה בחסידות

219 חנוך לבינוני על-פי דרכו

מדרגת הבינוני היא אולי יעד בלתי מושג עבור רובנו, אבל "מידת הבינוני" - עצם מתן פתחון-פה לנפש האלוקית, מתוך מודעות והתבוננות - היא בוודאי בירו של כל אחד ואחד. נראה שזאת ההדרכה של ספר התניא עבורנו, וזהו המסר המעשי והיעד הריאלי שלאורו יש לחנך

• הרב יחזקאל סופר, מרצה בחסידות

231 עשר הספירות - סוד הבריאה

מיסודות היהדות שהקב"ה אינו גוף ואין לו דמות גוף, והוא למעלה לגמרי מכל גדר ומושג. עם זה, תורת הסוד מדברת על 'עשר הספירות', המייצגות את כוחותיו של הקב"ה. כיצד מתיישבים הדברים, מה משמעותן של עשר הספירות האלה, ואיך ביכולתנו להבינן על-ידי התבוננות במערך כוחות הנפש

• הרב אריה לייב קפלן ע"ה, שליח הרבי מליובאוויטש לצפת

257 הדרך הנכונה אל היעד

סולם ההערכה של אדמו"ר הזקן בספר התניא הופך כמעט את כולנו לרשעים, אבל הוא מתאר מערכת יחסים אמיתית, ולא כזו המבוססת על תועלת. נקיטת סולם "מחמיר" זה היא תנאי להבנת מקומנו מול ה' וצעד ראשון בדרך ארוכה וקצרה אל היעד

• הרב יצחק שפירא, ראש ישיבת עוד יוסף חי

“מורה הנבוכים” במשנת חב”ד

לכאורה החסידות נרתעת מעולם החקירה ומהעמדת עיקרי האמונה על השכל, שאותה מייצג לכאורה חיבורו הגדול של הרמב”ם. יחד עם זאת, בספרות החב”דית אנו מוצאים שפע ביאורים על מורה הנבוכים ויחס מיוחד אל הרמב”ם ואל משנתו. האמנם סתירה?

| הרב מנחם מענדל ברונפמן |

הרמב”ם חיבר כמה חיבורים גדולים. שניים מהם הפכו לחיבורים מרכזיים ביותר בעולמה של תורה. הראשון הוא כמובן הספר “משנה תורה”, ששימש פורץ דרך וסולל דרך בעולם ההלכה, והשני הוא “מורה הנבוכים”, שהתפרסם כאחד מן החיבורים התורניים החשובים והמשמעותיים בעולם המחשבה היהודי ובכלל.

כידוע, שני החיבורים הללו זכו לקבלת פנים סוערת, אולם ההתנגדות למורה נבוכים היתה עצומה במיוחד. וכך מתאר אדמו”ר הזקן בתיאור מאלף את הפולמוס שהתעורר בזמנו על כתבי הרמב”ם¹:

זכרו ימות עולם, כי מי לנו גדול ממשה בדורו - הרי הוא הרמב”ם ז”ל - אשר בארצו בספרד גדל בשם טוב הלוך וגדול מאוד, עד שבחיינו היו אומרים בנוסח הקדיש “בחייכון וביומיכון ובחיי מרנא ורבנא משה ובחיי דכל בית ישראל וכו” - מפני שראו כבודו וקדושתו וחסידותו.

אך בארצות הרחוקות אשר לא שמעו ולא ראו את כבודו, החזיקוהו למיין וכופר בתורה הקרושה ושרפו את ספריו... ברחובות קריה, על-פי חכמים גדולים בעיניהם שקראו מה שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה, ולא עלתה על דעתם לתלות בקוצר ידיעתם והבנתם בדברי קדשו כאשר נתבאר לבסוף על-ידי הרמב"ן והרד"ק ז"ל. אך כאשר חלפו ועברו ימים רבים וכו', וגם שנאתם וכו' ותצמח אמת מארץ, וידעו כל ישראל כי משה אמת ותורתו אמת. וכה יהיה לנו במהרה בימינו אמן.

שכל במקום אמונה

בניגוד למשנה תורה, שהוא יצירה הלכתית מובהקת, מורה הנבוכים הוא ספר עיון והגות פילוסופי המכיל גופי ידע ומחשבה רבים מן הפילוסופיה היוונית. במיוחד ניזון הוא מזו של אריסטו, שאותו העריך הרמב"ם מאוד, אך גם מפילוסופים אחרים שעסקו בהגותו של אריסטו, כמו הפילוסוף המוסלמי איבן דאוד, ורישומי הגותם ניכרים בו היטב. זו היתה אחת הסיבות המרכזיות להתנגדות הגדולה שעורר הספר.

העובדה שלימוד מורה נבוכים אינו מצוי במיוחד בקרב החסידים אינה בגדר סוד. אין זאת מפני שחסידים נרתעים מלעסוק בעניינים רוחניים עמוקים – ההפך הוא הנכון: חסידים תופסים את ההתבוננות בגדולת ורוממות האל כמשימה וכתכלית חשובה ביותר בעבודת ה'. ובכל זאת, החסידים הקדמונים נרתעו מלימוד "חקירה" (כפי שמכונה עולם העיון הפילוסופי התורני), ורתיעה זו נובעת בבסיסה מן ההבנה שהחקירה הפילוסופית גורמת לכך שהשכל תופס, במידה ידועה, את מקומה של האמונה. אותם הדברים שהאדם האמין בהם לפני כן בתמימות ובלב שלם נעשים לפתע 'קרים' ומחושבים. ההיגיון האנושי הוא מוגבל, סברא אחת עלולה להידחות בידי סברא אחרת, ובאופן כללי המסקנה השכלית חסרה את החום והתוקף המצויים באמונה, והיא כעין "אמונה התלויה בדבר"². לעומת זאת, האמונה, כפי שהחסידות מלמדת, היא ההכרה הבלתי-מוגבלת של הנשמה האלוקית בבורא העולם הבלתי-מוגבל, הכרה שמעל לשכל (כמו ההכרה באמצעות הראייה והתחושה), ולכן גם האמונה אינה מוגבלת.

[נקודה זו באה לידי ביטוי גם בנוגע לחלק הנכבד מאוד שהקדיש הרמב"ם בספרו (בחלק השלישי) ל"טעמי המצוות". הרבי הרי"צ התבטא פעם, שבעוד אנשים מאחלים לעצמם לזכות לקיים את המצוות באותה חיות

והתלהבות שבה הם עוסקים בסוגיות עמוקות בתורה, האמת היא שהאיחול צריך להיות הפוך – הלוואי שלימוד התורה והשגתה ילחטו בלחט ובחיות של הקבלת-עול כמו בעת קיום המצוות. הרעיון הוא, כפי שמוסבר בתורת חב"ד, שמצוות הקב"ה הן למעלה-מעלה מכדי שנוכל לתפוס אותן בשכל, ובוודאי למעלה-מעלה מטעמים ונימוקים שכלתניים "רציונליים". המצוות הן רצונו של הקב"ה, והקיום שלהן צריך להיות מצד קבלת עולו של הקדוש ברוך הוא, כדי לקיים רצונו יתברך].

ואכן, ניתן להבין בקלות את החששות הכבדים שעורר לימוד החקירה. אמנם אין כל ספק שחכמת החקירה הביאה תועלת גדולה: היא חיזקה את אמונתם של יהודים רבים אשר היו נבוכים ומוטרדים מספקות ומקשיים באמונה, וזאת באמצעות התמודדות אינטלקטואלית אמיצה וישירה עם השאלות, בהסברה מקיפה ובשימוש בהוכחות; היא הביאה ל"זיקוק" וניקוי האמונה מאמונות טפלות שדבקו ונספחו אליה, הסירה את ה"הגשמה" בתפיסת האלוקות ועוד – אולם יחד עם זאת, המציאות הוכיחה, בעיקר בדורות האחרונים, שלא עם כולם היטיב לימוד החקירה ובמקרים רבים אף הפיל חללים³. העמדת יסודות הדת על השכל עוררה אצל רבים שאלות וספקות חדשים וגרמה להם לאבד את התוקף והתלהבות באמונתם, והיו גם מי שבסופו של דבר אף פרקו מעליהם בעקבות כך עול יראת שמים.

נקודה נוספת, שעליה עמד הרבי הרי"צ⁴, היא שכאשר האדם מבסס את עולמו הרוחני על הישגיו השכליים בלבד, הוא עלול להפוך לאדם המלא בחשיבות עצמית מופרזת, העסוק בעצמו וב"ישותו". גם אם השכל הוביל אותו למסקנות הנכונות, עדיין הוא עלול לחוש תחושת סיפוק על ההישג האישי שלו ותחושת גאווה על יכולתו לעמוד על האמיתות העמוקות הללו, ובכך להחמיץ את עיקר העניין: ההתבטלות לה' בקבלת עול ובאמונה תמימה. כידוע, תורת חסידות חב"ד סולדת סלידה עמוקה מגאווה וחשיבות עצמית, ומלמדת כי האדם צריך להיות בטל לה'. אדרבה, אם הצליח לתפוס בשכלו את גודל רוממות ה' ואפסיות הבריאה לפניו (והוא עצמו בכללה), עליו לחוש תחושת ענווה וביטול בפני ה'.

על טיבה של הסתייגות זו יכולים אנו ללמוד מדברי הרבי הרש"ב בצוואתו:

כתב בהקדמה לספר חובת הלבבות שהקבלה קודמת לחכמת המצפון, היינו (כלומר, שחכמת המצפון היא) חקירה אלקית. שבתחילה צריכים להשריש בלב מן הקבלה ענין מציאות ה' ויחודו ושאר העיקרים, ולא

במופתים וראיות, כי אם באמונה פשוטה כו'. ואחרי שיהיה מושרש בלבו היטב היטב, אז טוב לעיין כמה שיושג מדרך השכל ולהביא ראיות במופתים על אמיתיות העניין איך שהוא כן.

וכאן נראה הכוונה, וכן הוא הכוונה בחוכת הלבכות, שצריך להרגילו בעבודת ה' בתפילה ומצות מעשיות, ושיאמין באמונה פשוטה בה' אלקי ישראל, ושהוא אחד ואין בלתו, ושברא את העולם מאין ואפס המוחלט ומנהיגו ברצונו בטובו וחסדו כו'. בכל זה וכיוצא בזה צריכים להרגילו ולחנכו בלי טעמים והסברים. וגם כי יזקין ויהיה שכלו חזק ויוכל לחשוב בעניינים אלו מדרך השכל לבוא אל אמיתיות העניין בראיות ומופתים כו', לא יסור ממנה, אדרבה יוסף אומץ באמונת ה' ובקיום המצוות.

וכל זה - דווקא אם הורגל תחלה באמונת ה' וקיום המצוות מצד הקבלה (ענין הקבלה הנזכר כאן אין הכוונה על חכמת הקבלה, כי אם הכוונה למה שמקבל מאבותיו או מרבותיו ולא מה שמשיג בשכלו), אז יבוא בשכלו אל אמיתיות העניין...

ועוד זאת: גם אם לא ישיג בשכלו את הדבר ההוא ולא יגיע לעומק אמיתתו, אם יהיה מחונך ומורגל מנערותו באמונת ה' וקיום המצוות כו' לא יסור ממנה, ולא ישען על בינתו, וידע אשר קט שכלו עדיין לבוא לעומק הדבר ההוא, ולא יוגרע אצלו חס ושלום חיזוק אמונתו בה' אחד ומיוחד כו' - אשר כבר הורגל בזה ונשרש בלבו היטב. וחס ושלום וחס ושלום לעסוק בחקירה אלקית... קודם שנשרש בלבו היטב היטב אמונת ה' ותורתו בקיום מצוותיו ועבודתו.

ועתה, כאשר הנחילו לנו אבותינו כ"ק אדמו"ר זצוקלה"ה זיע"א דא"ח דברי חסידות, אין צריך לחקירה כלל. ובדא"ח נמצא הכל, דכולא בה... ואני הכותב (בטח לא יחשוד אותי שום אדם אשר כוונתי להתפאר ולהתגאות ח"ו, לבד אין זה מטבעי מעולם, הנה מובן אשר בעת כזאת⁵ כל הרעיונות הולכים רק אל מקום אחד וד"ל...) מימי לא עסקתי ולא למדתי בספרי חקירה, אפילו מגדולי חכמינו שהיו צדיקים גמורים באמת (רק אם הוצרכתי לעיין איזה דבר, ואף זה אני נשמר שלא לראות שם בעניינים אחרים וגם שלא להעמיק כי אם בהעברה, ואם אינני מביין בהעברה אני מניח כך, בידעי היטב שהוא אך למותר כו').

**רק אצלתי ימי על עסק דא”ח ולמדתי היטב דברי אבותי הק’
זצוקלה”ה פעם למיגרס ופעם לעיוני, ונתתי מוחי ולכי על
דבריהם להבינם היטב”...⁶**

בעניין זה סיפר החסיד המפורסם רבי שמואל גרונם אסתרמן ז”ל, שהיה המשפיע בישיבת ”תומכי תמימים” בליובאוויטש, כי הרבי הצמח-צדק אמר פעם לבניו: לרמב”ם הייתה ’קייבה בריאה’. הוא ’אכל’ נחשים ועקרבים, והדבר לא הזיק לו. גם לי – הוסיף הצמח-צדק ואמר – יש קייבה בריאה. ואז סיים: ומי שאין לו קייבה בריאה אסור לו ללמוד. לאחר מכן פנה לאחד מבניו או מנכדיו ואמר: ואתה – בוודאי לא!⁷

שיעור לימוד קבוע

עד כה תיארנו את ההסתייגות החב”דית הכללית מלימוד חכמת החקירה, שהמורה נבוכים הוא מייצגה הבולט. אולם מצד שני זוכים ספרי החקירה ובראשם מורה הנבוכים ליחס של כבוד רב בספרות החב”דית, ובמרחבי ים תורת החסידות החב”דית אנו מוצאים שפע פירושים וביאורים לרעיונות במורה הנבוכים, המקבלים הארה מחודשת על-פי יסודותיה של החסידות.⁸

בעניין זה סיפר הרבי הריי”צ:

בכל יום, כולל שבתות וחגים, ואף בימים הנוראים – קבע [אדמו”ר הזקן] עיתים ללמוד עם נכדו האהוב [הצמח-צדק], באומרו שבכך הוא פורע את החוב שחייב לכתו דבורה לאה [שנפטרה בדמי ימיה, ואביה הבטיח לה כי יגדל את בנה יחידה]⁹...

בתקופה שלאחר גיל בר המצוה, למד אתו ביחידות, בין השאר גם את הספרים הכוזרי, מורה נבוכים, העיקרים ועבודת הקודש על דרך החסידות, והספר עץ חיים על דרך החקירה.

באחת ההזדמנויות, אמר הרבי הצמח-צדק לבנו הרבי מהר”ש, שרבנו הזקן בלמדו אתו בספרים האמורים כיוון לתיקון מסוים. אף שכוונתם של מחברי הספרים כוזרי, מורה-נבוכים והעיקרים הייתה רצויה – התעוררו עליהם קטרוגים רבים, והיו זקוקים להתעוררות רחמים, לתיקונים ולעילויים¹⁰.

במקום אחר באיגרותיו סיפר הרבי הריי”צ על קביעות לימוד דומה של הרבי הצמח-צדק עם בנו הרבי מהר”ש:

אשר סיפר לי אבי, הרבי הרש"ב - קיץ תרנ"ז - את אשר שמע מאביו הרבי מהר"ש. בתחילת שנת תרי"ג בחודש מרחשון קבע לו הרבי ה"צמח-צדק" שיעור לימוד עם בנו הרבי מהר"ש בכל יום. בחורף היה הזמן הקבוע משעה עשר עד חצי שעה אחרי חצות הלילה ובקיץ היה הזמן הקבוע משעה ארבע עד שש וחצי בבוקר, ונמשך ארבע שנים חסר שני חדשים, ממרחשון תרי"ג עד אלול תרט"ז.

הלימודים היו קבלה וחקירה. שתי השנים הראשונות למדו ספרי קבלה עם ביאורי חסידות, ושמונה-עשרה החודשים השניים למדו ספרי המחקר - הרס"ג, מורה נבוכים, העיקרים והכוזרי ועוד על-פי תורת החסידות¹¹.

מן הדברים הללו עולה, כי יחד עם הרתיעה והחשש מלימוד ספרי החקירה כתכלית בפני עצמה, התכנים עצמם נלמדים ואף מתפרשים מחדש במסגרת משנת החסידות. החסידות, על-פי תפיסתה, מוסיפה נדבך של אור נשמתית-אלוקי לעומק השכלי בענייני האלוקות המצוי ממילא בתורת החקירה.

המקור האמיתי של השגת הרמב"ם

ביסוד הדברים עומדת התפיסה, שאף שבחיצוניות נראה כי הרמב"ם ביסס את העולם האמוני על השכל, הרי זוהי רק הסתכלות שטחית בלבד. בעומק העניין, הידיעה וההכרה של הרמב"ם באלוקות נבעה מ"כוח הנשמה האלוקית שלו ממעלה רמה ועליונה". כלומר, הדברים התגלו אמנם ב"שפה שכלית", אבל הם נובעים ממקור עמוק יותר, מהתגלות אלוקית. דבר זה בא לידי ביטוי גם באישיותו של הרמב"ם. להבדיל אלפי הבדלות מאריסטו, המלומד שעליו מתבסס הרמב"ם בחקירות הפילוסופיות העיוניות, שככל שהשגתו השכלית גברה - כן גברה 'ישותו' וגאוותו, הרי הרמב"ם ככל שהבין יותר, כך נעשה יותר בטל לה'.

כך אמר אדמו"ר הזקן:

הרמב"ם ז"ל הית[ה] לו נשמה גבוה[ה], אלא שהיה סבור שעוצם התפעלותו העיקר מחמת התבוננותו והשגתו. והאמת אינו כן, אלא שהשגות הם רק גרמא בעלמא להוציא מן ההעלם לגילוי¹².

והוסיף אדמו"ר הזקן ואמר:

והנה בשכל יש גם כן תענוג, למשל מי שמבין דבר-מה מתענג, כמו

שכתוב חכמת אדם תאיר פנים תענוג עליון. וזה היה טעות הרמב”ם, שמחמת שהתבונן מאוד באין סוף ברוך הוא נעשה לו תענוג, והיה סבור שזה העבודה הגמורה. ו[לאחר מכן] הי’ו] משפיעים לו שכל יותר גדול, וראה ששכלו שהיה לא נחשב לכלום, והעמיק בשכל יותר גדול והיה מתענג יותר, אך הכל על אופן שכל... והוא [מפני] שלא ידע קבלה ולא ידע שצריך אכפיא על שכלו ובינתו.

על כך שואל אדמו”ר הזקן:

אך איך היו משפיעים לו שכל גדול, כיון שלא בא למקור משכיל, ושכל אחר נמשך ממקור?

כלומר, המשכת שכל חדש ממקורו דורשת את ‘כפיית’ וביטול השכל, על מנת שיוכל לקבל ממקום גבוה יותר; אולם בעולמו של הרמב”ם, שלא הכיר את הקבלה וראה בשכל את המעלה העליונה ביותר שבאדם, אין מקום להתבטלות השכל אל מה שלמעלה מן השכל. ומנין זכה להשגות העליונות הללו בהעדר התבטלות זו?

ואדמו”ר הזקן משיב – זו היתה מתנה מיוחדת שקיבל הרמב”ם:

אך לפעמים נותנים מתנה באתערותא דלתתא, שהביטול שהיה לו בשכל היה על אופן הגמור כמו באכפיא, ובא למקור [השכל]... לכן היו גם כן משפיעים לו על אופן שכל יותר גדול¹³.

על מימרה זו עמד הגאון החסיד ר’ אייזיק מהומיל, וכה ביאר את ”טעותו של הרמב”ם“:

מבואר בכתובים, שהרמב”ם ז”ל טעה בעצמו: איהו סבר ששכל הפילוסופי הביא לו הכרתו העצומה באלוקות. ובאמת [מה שהביא לו ההכרה באלוקות] אינו אלא כח נשמה אלוקית שלו ממעלה רמה עליונה, והיה באמת מכיר האלוקות בכח הנשמה¹⁴.

ולפי שהייתה שרש נשמתו מבחינת ”כתף השמאלי” כמו שכתוב בספר הגלגולים, היה מצטייר בשכל עניין ודרך השלילה, כידוע שזהו בחינת הגבורה והשמאל¹⁵.

הרבי הצמח-צדק הסביר כי נקודה זו, שההשגה השכלית של הרמב”ם אינה אלא נביעה מההתגלות האלוקית של נשמתו הנעלית, מסבירה את ההבדל שבין צורת עיסוקו של הרמב”ם בפילוסופיה לבין זו של אריסטו:

וזה היה גם ההפרש בעסק הפילוסופיה בין הרמב"ם לאריסטו הממרא - להבדיל בין קודש לחול - שהרמב"ם כל שהשיג יותר אמתת ה', היה נרתע ופחות בעיניו. ואריסטו כל שהשיג יותר נעשה יש יותר, באמרו: הלא דבר אני בהשגתי מציאות ה' ואחדותו בשכלי במופתים מכריחים. אבל איש האלקי הרמב"ם הרי אדרבא, מצד השגה זו יגיע לו הביטול האמיתי להשליך נפשו מנגד מכל וכל בראותו כי ה' לנגד עיניו, וכמו שכתב רמ"א משמו בדרכי משה לאורח חיים סי' א'¹⁶.

מעניינים במיוחד דבריו של הרבי הרי"צ אורות גודל מעלת העבודה שפעל הרמב"ם על-ידי המורה נבוכים. לפי הרבי הרי"צ, העבודה של הרמב"ם הייתה בבחינת "יחודא עילאה", כי לאמתו של דבר, הרמב"ם גילה בתוך העולם עצמו, בתוך מסגרת החשיבה השכלית, את מציאותו האינסופית של ה':

השכלתו והשגתו של הרמב"ם היו דעת עליון. עם אפשרי המציאות דעולם הבריאה, השכיל הרמב"ם והשיג את אפיסת המציאות דעולם האצילות. ועבודת הרמב"ם הייתה יחודא עילאה. הרמב"ם עשה ממונחי החקירה - כלי לשם הוי"ה. יסודות ועמודים הם מונחי חקירה, והרמב"ם עושה שם הוי"ה ממונחים אלו: שהתחיל ספרו - ספר הי"ד - ב"יסוד היסודות ועמוד החכמות" - ראשי התיבות הוי"ה¹⁷.

לאור דברים אלו ניתן להבין מדוע, לצד ההסתייגות לכאורה, אנו רואים בתורת חב"ד יחס כה מיוחד לרמב"ם ושפע של ביאורים על המורה נבוכים. מה שנראה כעומק שכלי בלבד הוא לאמתו של דבר גילוי אלוקי בסתרי תורה. אכן, מי שאינו יודע איך לגשת אל הדברים עלול לשגות בהבנתם, אבל על-ידי הלימוד הנכון במורה נבוכים - באופן של הארת האמונה העל-שכלית בתוך ההשגה השכלית - ניתן להגיע לעומק החבוי בו.

הערות ומקורות

1. אגרות קודש אדמו”ר הזקן, עמ’ פט. האגרת, שנשלחה ל”אנ”ש וילנא”, עוסקת בנושא ההתנגדות לחסידות.
2. ראה, לדוגמה, מאמרי אדמו”ר הזקן הקצרים, עמ’ פג.
3. כאן המקום להעיר מדברי רבי חסדאי קרשקש שהעריץ את הרמב”ם אך חלק עליו, שכתב (בספרו אור ה’, הקדמה, עמ’ ח): ”ועם היות כוונת הרב [הרמב”ם] בזה רצויה, קמו היום עבדים המתפרצים והפכו למינות דברי א־להים חיים, מטילין מום בקדשים, ובדברי הרב יתנו דופי כי תחת יופי. ואם השבע השביע שלא לגלות צפונות ומסתורי רעיניו, הנה לא שמו לאל מילתו, ולא עברו על שבועתו, אבל הטו דבריו למינות הפך כוונתו”.
4. קונטרס תורת החסידות, עמ’ 17.
5. של כתיבת צוואה.
6. קונטרס חנוך לנער, עמ’ 27-28.
7. ולהעיר מרשימות היומן, עמ’ שכא, ושם: ”האזהרה במשפחתנו [בבית הרב] בלימוד החקירה היא עד עשרים שנה. [והמדובר הוא על הספרים] עיקרים, כוזרי, מורה נבוכים. אדמו”ר נ”ע [הרש”ב] למד בתחילה עיקרים, אח”כ כוזרי, ואח”כ מורה נבוכים”.
8. לקוטי סיפורים (פרלוב), תשס”ב, עמ’ רג. רמ”ח אותיות, אות צד.
9. יצוין כי אדמו”ר הצמח-צדק חיבר ספר מיוחד – ”ספר החקירה”, שבו ”עשרה מופתים” על דרך החקירה להוכחת מציאות הא-ל. בספר, שנדפס לפני שנים אחדות במהדורה חדשה ומוערת בהוצאת קה”ת, התייחסות נרחבת למורה נבוכים.
10. ראה ליקוטי דיבורים, א, עמ’ מא; ד, עמ’ תרסו. ספר השיחות קיץ ת”ש, עמ’ 39. ספר השיחות תש”א, עמ’ 146.
11. ספר השיחות קיץ ת”ש, עמ’ 39.
12. אגרות קודש אדמו”ר מוהריי”צ, ד, עמ’ תקד.
13. מאמרי אדמו”ר הזקן – אתהלך לאזנא, עמ’ עה.
14. מאמרי אדמו”ר הזקן – כתובים, ח”א, עמ’ קכד.
15. כידוע מבואר בחסידות שעניין האמונה אינו כטעות רבים, שאמונה פחותה מהשגת השכל והיא רק נתינת אמון בדבר הרחוק ממנו, וכמאמר ”פתי יאמין לכל דבר”, אלא האמונה מהותה היא הכרה בוודאות נעלית ומרוממת הרבה יותר מהכרת השכל. הכרת השכל היא הכרה התחומה בתחומי ההגיון וההבנה, מוגבלת בגבולות הדעת, ואילו ההכרה של האמונה באלוהות היא הכרה ודאית ועמוקה לאין ערוך – הכרה של ראייה, כאדם הרואה בעיניו התרחשות מסוימת, ששום קושיא שכלית הכי גדולה לא תפקפק את וודאותו במה שראה בעיניו. יתירה מזאת: ההכרה של האמונה היא הכרה עמוקה גם מראייה – והיא בדוגמת הכרת האדם את מציאות עצמו (שוודאותו של אדם במציאותו אינה נסמכת על ראייה, אלא היא ודאית מעצם הרגשתו את עצמו). ומנין נובעת ודאות זו? מהנשמה, מפני שהנשמה רואה אלוקות (”מזליהו חזי”), ועוד יותר,

- שהנשמה היא "חלק אלוקה ממעל ממש", וממילא היא מכירה בה באופן בלתי-אמצעי
כהכרת האדם במציאותו-שלו.
15. מאמר שני המאורות, רבי יצחק אייזיק מהומיל, קי, א.
16. דרך מצוותיך ח, ב.
17. ספר השיחות קיץ ת"ש, עמ' 41.